

Dilcilerin Kırâate Yaklaşımı: Sîbeveyh Örneği¹

Linguists' Approach to Qirâat: The Example of Sîbeveyh

Muhammed TÜRKMEN

ORCID: 0000-0003-3535-4012

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Adana/Türkiye,
muhammet_oruc01@hotmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 27.10.2022 Düzeltme/Revised: 04.12.2022 Kabul/Accepted: 05.12.2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Cite as: Türkmen, M. (2022). Dilcilerin Kırâate Yaklaşımı: Sîbeveyh Örneği. Antakiyat, 5(2), 246-265

Öz

Kirâatü's-Seb'a (yedi kırâat) adı altında tasnif edilen kırâatler her ne kadar senet bakımından doğru kırâatler arasında yer alsa da zaman zaman bazı dilci ve müfessirler tarafından tenkit edilmiştir. Bunun temel nedeni dilcilerin ictihad bakımından ortaya koydukları dil kurallarıdır. Bu çalışmada öncelikle kırâat kelimesinin sözlük ve istilâh anlamları verilmiştir. Daha sonra kırâat ve dil âlimlerinin kırâatlere yaklaşımları ile dil âlimlerinin kırâatlerle ilgili benimsedikleri eleştirel üslup ve bunun muhtemel sebepleri irdelenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise Sîbeveyh'in kırâate karşı yaklaşımı ele alınmıştır. Basra mektebinin en önemli dilcilerden biri olan Sîbeveyh, el-Kitâb adlı eserinde Arapça kurallarını inşa ederken çok sayıda kırâate değinmiştir. Sîbeveyh, kırâatler hakkında gerekli gördüğü yerlerde dille ilgili açıklamalara da yer vermiştir. Kırâatlerin senetlerine yer vermeyen ve onları bu açıdan değerlendirmeyen Sîbeveyh, kırâatlerin kârielerini genellikle zikretmiş, bazen zikrettiği kırâatin kârisi hakkında ihtilâf olduğuna işaret etmiştir. Kırâatlerin tabi olunması gereken bir sünnet olduğunu belirten Sîbeveyh, kendi gibi dilcilere nazaran kırâatlere karşı gayet nazik ve mutedil bir üslup kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Kırâat, Dilbilimciler, Sîbeveyh.

¹ Bu makale "Sibeveyh'in Ayetler İle İstişad Yöntemi ve Kırâatlere Nahiv Açısından Yaklaşımı" başlıklı doktora tezinde üretilmiştir.

GİRİŞ

Kirâat kelimesi Arapça قرأ fiilinin semâî masdarından türeyip bir araya getirme,² toplama,³ birleştirme⁴ ve okuma⁵ anlamına gelmektedir. Nitekim Arapçada قريئ الماء في الحوض/Suyu havuza topladım,⁶ şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

Kirâat ilminin tanımı ve kapsamıyla ilgili farklı tariflerin yapıldığı görülmektedir. Ancak bu tariflerden en özeti ve en kısası ‘Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429)’ye aittir: “Kur’ân kelimelerinin eda şeklini ve farklılığını nakleden ve bu farklılıkları sahiplerine isnâd eden bir ilimdir.”⁷ Buna benzer bir tanım da ‘Abdulfettâh el-Kâdî (ö.1403/1992)’ye aittir: “Kur’ân kelimelerinin nutuk şeklini ve edâ yollarını ve farklılığını nakleden kimseye isnâd edilmek suretiyle öğreten bir ilimdir.”⁸

Mütevâtir yedi kirâat, senet bakımından olmasa da Arapça kurallarına uyum sağlama bakımından her dönemde ihtilaf konusu olmuştur. Bu durum az da olsa Hz. Peygamber zamanında da yaşanmıştır. Nitekim bazı sahâbîler arasında Kur’an’ın farklı şekillerde okunması noktasında ihtilaflar yaşanmıştır. Bununla birlikte olayın Hz. Peygamber’e intikal etmesi sonucu konuya açıklık getirilmiş ve mesele çözüme kavuşmuştur.

Dilbilimciler bazı kirâatleri kendi zamanlarında veya önceki devirlerde meydana gelmiş olan kural ve kaidelere uymaması ölçüsünde eleştirmişlerdir. Bu bakımdan dilsel boyutu yönüyle kirâatlere zayıf, hatalı, kabîh, çirkin, nadir, ğalat vb. vasıflarla nitelendirmişlerdir. Kirâatleri dilsel açıdan kategorize etme ve onlara dil mantığı ile yaklaşma meselesi daha çok Basra mektebine müntesip olan âlimlerde görülen bir üsluptur. Çünkü Basra ekolünde dil, Mushaf ve senedin yanı sıra bir kirâatin sahih kabul edilme konusunda önemli bir kriter addedilmiştir. Ne var ki bu yaklaşım zamanla her isteyen kirâati kendi dil anlayışına göre değerlendirebilir şeklinde bir yanılığa neden olmuştur.

Basra ekolünün dil sınırları için çizdiği kriterlere uymayan bazı kirâatler, tabiatıyla eleştiriye maruz kalmıştır.⁹ Bilindiği üzere kirâatler günümüze nakil yoluyla gelmiştir. Nakil ile gelen bu kirâatlerin dilsel nedenlerden ötürü eleştirilmesine, bunların zayıf veya merdut

² Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, Dâru'l-Hilâl, Riyad, 2009. V, 204, İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1996. I, 128. Ayrıca bkz. Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993. I, 368. Yine bkz. Ahmed Muhtâr, *Mu‘cemu'l-lugati'l-‘Arabiyye*, Kahire, 2008. III, 1789.

³ Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999. I, 249.

⁴ Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-‘Ayn*, V, 204. İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, I, 128.

⁵ Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-‘Ayn*, V, 204. İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, I, 128.

⁶ Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs*, I, 368.

⁷ Cezerî, *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 9.

⁸ Kâdî, ‘Abdulfettâh, *el-Budûru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-‘aşri'l-mutevâtira*, Dâru'l Kitâbi'l-‘Arabî, Beyrut, t.s. s. 7. Tarifler hususunda daha fazla bilgi edilmek için bkz. el-Kastallânî, *Letâifu'l-işârât li funûni'l-kirâât*, Vizâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, t.s., s. 355; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998.s. 6.

⁹ Çakıcı, İrfan, *şaz kirâatlere yöneltilen eleştiriler üzerine bir inceleme*, Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Yıl: 4 – Sayı: 7, Yıl: 2021, s. 368.

olarak görülmesine neden olmuştur.¹⁰ Bizim bu çalışmadaki amacımız, dilbilimcilerin kırâatlere yaklaşım tarzlarını örneklerle ortaya koymak ve bu eleştirilerle ilgili muhtemel gerekçeleri sunmaktır. Çeşitli nedenlerle dilciler tarafından ortaya konan kırâatleri dilsel eleştiriye tabi tutma eylemi, tarihsel süreç içerisinde farklı okumaları redde ve inkâra varan boyutlara ulaşmıştır.

1. Dilcilerin Kırâate yaklaşımı

Kitâbu's-Seb'â (yedi kırâat) adı altında tasnif edilen kırâatler sahih veya mütevatir olsalar da bazı dil âlimleri tarafından tenkite tabi tutulmuştur. Bunun sebebi ise Basra ve Kûfe mekteplerinin Arap dilinin kurallarını tesis ederken izlemiş oldukları yöntemdir. Nitekim bazı kırâatlerin sahih olmasına rağmen Basra ekolüne mensup dil bilimcileri tarafından dil bakımından kimi sebeplerden ötürü zayıf, merdut ve lahn olarak nitelendirilmiştir. Sözkonu âlimlerin mütevatir kırâate karşı sergilemiş oldukları bu tutum kendilerinden sonra gelen âlimler tarafından kınanmıştır. Bu hususta Basra dilbilimcilerini Sibeveyh öncesi ve Sibeveyh şeklinde iki guruba ayırmak mümkündür. Birinci grup kırâatlere karşı daha yumuşak sözler ile tenkitte bulunurken, ikinci grup bu doğrultuda sınır tanımaz olmuşlardır. Örneğin ilk nesilden sayılan Hafîl b. Meleman'ın (هن أطهر لكم)¹¹ kırâati ile ilgili 'Vallâhi korkunç.' ifadesi ile endişesini dile getirmiştir.¹² İkinci nesilden sayılan Ebû Osmân el-Mâzinî ise (وجعلنا لكم فيها)¹³ ayetinin hemze ile okunan kırâatinin yanlış bir kırâat olduğunu, yüzüne bile bakılmaz bu kırâatin Nâfi' b. 'Abdirrahmân b. Ebî Nu'aym'den nakledildiğini onun da Arapçadan hiçbir şey anlamadığını söylemiştir.¹⁴ Muhammed 'Adime kırâatlere yönelik eleştiri kapısını Basralıların açtığını, Kûfelilerin de aynı minval üzere yürüdüklerini aktarmaktadır.¹⁵ Şevkî Dayf'e göre ise kırâatlere karşı tenkidi Ferra ile Kisâî açmıştır.¹⁶ Kırâate dil açısından yaklaşmak Basra Mektebine mensup dilciler tarafından daha sık rastlanmaktadır, çünkü onlara göre dil kırâatinin sıhhati yönünde önemli bir kriter görülmektedir.¹⁷ Diğer bir ifadeyle kırâate yaklaşım noktasında Basra ile Kûfe Mektebi arasındaki fark şudur: Kûfe Mektebi kırâati ön planda tutup dili ikinci plana bırakırken Basra mektebi dili ön planda tutup kırâati ikinci plana bırakmışlardır. Buna göre Basralılar dilde kendi kurmuş oldukları ve mezheb ile uyuşmayan bazı kırâatleri sahih de olsa tevil etmişler ve hatta yeri geldiğinde reddetmişlerdir.¹⁸

¹⁰ Rıfat Ablay, "Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Amir Kırâatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2020, s.22.

¹¹ Hüd, 11/78.

¹² Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm, Muhammed Harûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988. II, 397.

¹³ Hicr 15/20.

¹⁴ İbn Cinnî, *el-Munsif*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, Kahire, 1954, s. 307.

¹⁵ Muberrred, *el-Belâga*, thk. Ramazan 'Abduttevvâb, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1985, s. 5.

¹⁶ Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maarif, 1990, Kahire, s. 157.

¹⁷ Albay, "Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Âmir Kırâatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları", s. 39.

¹⁸ Bayraktutan, Osman, "Kırâatlere Dil Mantığına Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış", *İğdır Üniversitesi, İfader*, 2018, Sayı:12, Cilt: 77, s.75.

Hicrî II. yüzyıldan sonra kırâatler dil açısından ele alınıp bu hususta ifrata varacak derecede ileri gidildiği bir dönem olarak görülmektedir.¹⁹

Kırâat ile istişhâd etme hususunda dil âlimleri farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bazı dilciler Âsım (ö. 127/745), Hamza ve İbn 'Âmir gibi meşhur kırâat âlimlerini tenkit etmiş ve okumuş oldukları bazı kırâatlerin Arapçadan uzak olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁰

Şayet bir kırâat hem mütevâtir hem de kıyasa aykırı değilse Basra ve Kûfelilere göre bununla istişhâdda bulunmak mümkündür. Ancak şaz bir kırâati ise Kûfeliler kabul ederken Basralılar reddetmiştir.²¹

Basralıların reddetmiş oldukları kırâatlere örnek verilecek olursa; İbn 'Âmir'in (وَكَذَلِكَ) (زَيْنَ لَكْتِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلُ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ) kırâati buna örnektir. Yani diğer kırâatlerden farklı olarak (أولادهم) kelimesinin nasb, (شركائهم)'in ise cer ile okunmasıdır. Bu kırâat, Basralılara göre dil kurallarına uymamaktadır. Zira bu kırâate göre mefulün bih, muzâf ve muzâfun ileyh arasına girerek onları birbirinden ayırmıştır. Bu da Basra ekolüne mensup dilciler arasında kabul edilmemiştir. Buna dayanarak bu kırâatin yanlış olduğunu dolayısıyla böyle bir kırâat ile istişhâd olamayacağını söyleyip sadece şiir zaruretine binaen mümkün olacağını belirtmişlerdir.²²

Kûfe ekolüne mensup dilcilere gelince onlar, bu kırâati kabul etmişlerdir ve ona kıyas ederek muzâf ve muzâfun ileyh arasına fasıla girmesinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir.²³

Başka bir örnek verilecek olursa, Basra ekolüne mensup âlimlerin İbn 'Âmir'in (ö. 118/736) (ولا تتبعان) kırâatini reddetmeleridir. Ancak Kûfeliler bu kırâati kabul ederek müsennâ bir fiilin nûn-i muhaffefe ile tekid olabileceğini öne sürmüşlerdir.²⁴

Yine Basralılar Nâfi' b. 'Abdirrahmân (ö. 169/785)'in (جعلنا لكم معائش) kırâatini zayıf olarak kabul etmişlerdir.²⁵ Hatta Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863), Nâfi'i, "O Arapçanın ne olduğunu bilmiyordu"²⁶ sözleriyle tenkit etmiştir.

Sonuç itibarıyla Basralılar, kırâati kendi kıyaslarına uymadığı zaman bazen yanlış bazen zayıf bazen de şaz olarak nitelendirmişlerdir. Bu sebeple Basralılar, kırâat ile istişhâd

¹⁹ Sisi, 'Abdulbâki, *Kavâ'idu nakdi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*, Dâru Kunûz-i İşbilya, Riyad, 2006, s. 162.

²⁰ Nehhâs, el-Mısırî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. G. Zâhid, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1988, II, 369; Taberî, el-Âmulî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. A. et-Turkî, Dâr'u Hicr, Kahire, 2001, V, 106.

²¹ Mahzûmî, Medî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecihe*, nşr. Şerike Mektebeti el-Halebî, Mısır, 1958, s. 437.

²² Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 2003, s. 352. Ayrıca bkz. Hâtir, *Menhecu Sibeveyh fî'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2008, s. 470.

²³ Enbârî, *el-İnsâf*, s. 354.

²⁴ Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve menhecuhâ*, s. 440.

²⁵ Derviş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânüh*, Dâru'l-Yemame, Dimaşk, 1995, III, 309.

²⁶ Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânüh*, III, 309.

konusunda Kûfelere göre çok az istişhâdda bulunmuşlardır. Hatta kırâat mütevatir olsa bile galat, yanlış, lahn ve zayıf gibi nitelemelerde bulunmuşlardır.²⁷

Kûfelilerde ise böyle bir nitelmeyle rastlanılmamıştır. Ya da kârinin böyle bir kırâat ile okumasını en azından zayıf addetmeyip bununla ilgili bir sebep bulmaya çalışmışlardır. Basra dil âlimleri ise herhangi bir sebep aramaksızın daha çok kırâate yönelmişlerdir.²⁸

Bununla birlikte Kûfe ekolüne mensup olup da kırâatleri reddeden dilciler de olmuştur. Bunun en bariz örneği Ebû Zekeriyâ Ferrâ'dır (ö. 207/822). Nitekim Ferrâ, birçok kırâati reddetmiş yahut da şaz ve kabîh gibi tabirler ile nitelemiştir. Bununla ilgili iki örnek verilebilir: Birincisi, (وَلَا يَتَمَنَّوْنَ) ayetindeki (وَلَا يَتَمَنَّوْنَ) kelimesini, Kisâî'nin (وَلَا يَتَمَنَّوْنَ) şeklinde okumasıdır. Ancak Ferrâ, hocası Kisâî'nin bu kırâatini kabul etmeyip şu şekilde tenkit etmiştir: “Kesre (ـِ) ile okunması bana fethâ (ـَ) ile okunmasından daha hoş geliyor. Nitekim Kisâî fethâ ile okumuştur. Bence o tefsir ilmi ile alakalı hiçbir şey bilmiyordur.”²⁹ İkinci örnek ise, (لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مَعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ) ayetini Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (لَا يَحْسَبَنَّ) şeklinde okumasıdır. Ferrâ ise bu kırâatin Arapçada zayıf olduğunu belirtmiştir.³¹

Bunun yanı sıra Basra ekolünden olup hiçbir kırâate karşı çıkmayan dilciler de bulunmaktadır. Bunun örneği ise Sîbeveyh'tir. Zira Sîbeveyh, kırâati (القرآءة سنة يجب اتباعها/Kırâat uyulması gereken bir vaciptir) şeklinde dokunulmaz olduğunu ifade etmiştir.³²

Bu iki ekol dışında dilciler kırâate karşı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimileri şaz kırâat ile istişhâd etmeyi hiçbir şekilde kabul etmezken kimileri de her iki ekol arasında orta bir yol izlemiştir. Bunun en açık örneği Osman b. Cinnî'dir (ö. 392/1002). İbn Cinnî, her ne kadar Basralıların görüşüne meyiletse de kırâat konusunda daha mutedil bir tavır sergilemiştir. Ancak her şeye rağmen bazı kırâatler onun tenkidinden nasibini almıştır. Örneğin Ebû Bekr, Âsım'ın (ö. 127/745) (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ) kırâatini “*Âsım'ın kırâatine gelince من 'deki 'u beyan etmesi irabta ayıptır*”³³ sözleri ile eleştirmiştir.

Ebû Hayyân el-Endelusî, (ö. 745/1344) kırâatle istişhâd hususunda orta bir yol benimseyerek ne Kûfeliler gibi şaz kırâate dayanmış ne de Basralılar gibi kırâatla ilgili sert bir tutum sergilemiştir. Ebû Hayyân, kırâatlerin fasih Araplar'ın dili üzerine indiğine inansa da her kırâat ile istişhâd edilmesinin uygun olmadığını öne sürmüştür. Bu nedenle görüşlerini her zaman yedi kurrânın kırâati ile destekleme yoluna gitmiştir. Zira Ebû Hayyân'a göre

²⁷ Sizgen, İbrahim, Şâfiî Mezhebinin Muharrirlerinden İmâm Râfiî (ö. 623/1226), Ankara, 2018.

²⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2010, II, 44.

²⁹ Enfâl, 8/72.

³⁰ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 418.

³¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 259. Ferrâ''nın reddetmiş olduğu diğer kırâatlere ile ilgili bkz. I/14, 24, 29, 125, 145, 223, 283, 241, 265, 314, 357, 360, 373, 414, 419, 459, 473, - II/22, 75, 91, 119, 127, 130, 132, 139, III/46, 74, 111.

³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

³³ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, 'Alemlü'l- Kütüb, Beyrut, t.s., I, 91.

kırâatlerin en sahihi bu yedi kurrânın icmâ etmiş olduğu kırâatlerdir. Dolayısıyla o hiçbir zaman mütevatir kırâatler arasında tercihte bulunmamıştır.³⁴

İbn Mâlik (ö. 672/1274) ise diğer dilcilere göre tamamen farklı bir yöntem izlemiş olup mütevatir kırâatlerle istişhâd ettiği gibi şaz kırâatlere de başvurmuştur. Aynı zamanda Âsım ve Hamza gibi kâriilerin kırâatini eleştiren dilcileri de ayıplamıştır.³⁵

Dilcilerin bazı kırâatleri tenkit etmelerinin veyahut onu yanlış bir kırâat olarak görmelerinin nedeni şu şekilde özetlenebilir:

1. Dil bilimcilerin kırâate yönelik tenkitsel tutumları her ne kadar daha sonra gelen âlimler tarafından tabii karşılanmamış olsa da dilbilimciler tarafından normal karşılanmıştır, çünkü onlar dilcidir. Bu bakımdan karşılarına çıkan kırâati dil açısından değerlendirmişlerdir. Eğer kendi görüşlerine uyan bir kırâat ise kabul etmişlerdir yoksa çeşitli tevellere gitmişlerdir. Bunun en açık örneği ise söz konusu âlimlerin şaz kırâat ile istişhâd etmeleridir. Nitekim şaz kırâat sened bakımından sahih olmayan ancak dil kurallarının inşası bakımından önemli istişhâd kaynakları arasında yerini almıştır. Sonuçta dilbilimciler kırâate sened itibariyle değil de dil penceresinden bakmışlardır; Arap diliyle uyuşan bir kırâat ise almışlar yoksa çeşitli nedenler redetmişlerdir.

Netice itibariyle dilbilimcilerin kırâati dilsel açıdan değerlendirmeleri ve bu sebeple eleştirmeleri kendileri açısından çok da ehemmiyet arz eden bir durum olmamıştır. Zira hedef, kırâatlerinin rivâyet yönünden ziyade dayandığı dilsel kuralların mahiyetidir. Bu sebeple bir kırâati dil açısından tenkit etmek, nakli ile ilgili bir probleme neden olmamakta, sadece dil bakımından diğerlerine göre kuvvetli olup olmadığının ortaya konulmasıdır. Bilindiği üzere bir kırâat mushaf resmine mutabık, sened itibariyle kuvvetli bir zincire sahip ve Arapça vecihlerden birine uyuyorsa o kırâat sahih bir kırâat olarak kabul edilmiştir. Ancak Arapça şartında bir esneklik gösterilmemesi ve onun mutlak kriter olarak kabul edilmesi ciddi manada sahih görülmüş kırâatlerin reddine sebep olmuştur, böylelikle nice şaz kırâat sahih ve nice sahih kırâat şaz olarak görülmüştür. Dilciler Arapçayı kırâat ile değil, kırâati Arapça ile tashih etmişlerdir. Ne var ki bu tutum dil ile kırâat arasında birtakım zıtlışmalara neden olmuştur.

2. Dil açısından eleştirilen bazı kırâatler kurrâ hakkında bazı vehimlere, hatta onların bazı kırâatler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları düşüncesine kapılıp onları tenkide tabi tutmuşlardır.³⁶ Dilcilerin bu hususta dile getirdikleri eleştiriler şu şekildedir:

İbrâhîm sûresinin 22. ayetindeki (بِمُصْرِحِي) kelimesi Hamza ve Süleymân b. Mihrân (A'meş), tarafından (بِمُصْرِحِي) şeklinde okunmuştur.³⁷ Ferrâ bu kırâati şu şekilde tenkit etmiştir: “Böyle bir kırâat kurra tarafından sehven okunmuş olabilir, çünkü onlar kendilerini

³⁴ Hadîsî, Hadîce, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat, 1966, s. 417.

³⁵ Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. R. Osman, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998, II, 1005.

³⁶ Temel, Ali, “Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâat Anlayışı”, *Dinbilimleri*, Cilt Sayı: 2, 2015, s. 99.

³⁷ İbn Mucâhid, Ebû Bekr, Ahmed b. Musa, et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1978, s. 362.

vehimden çok az yerde kurtarabilmişlerdir”³⁸ Ahfeş böyle bir kırâati hiçbir Araptan duymadığını belirtmiştir.³⁹ Zeccâc bu kırâatin tüm dilciler tarafından çürük ve çirkin olarak karşılandığını dile getirmiştir.⁴⁰ Zemahşerî ise zayıf olarak nitelendirmiştir.⁴¹

3. Dilbilimciler ve özellikle Basralılar kırâatin tüm vecihlerini bilmeden ve onlarda hassas bir inceleme yapmadan kendi dil usullerini inşa etmeye başlamışlardır. Ancak dil esnekliğini hesaba katmayıp ve bu hususta bir sınır belirtmeyip daha sonra sahih bir kırâat ile karşılaştıklarında onu kubuh, lahn, zayıf ve çürük gibi vasıflar ile kendilerini savunmaya kalkışmışlardır.⁴²

4. Zaman zaman iş dilciler ve kurrâ arasında çekişmelere ve hatta taassuba kadar gitmiştir. Nitekim Kisâî hakkında “O şaz ve lahn olan kırâatleri dinlerdi ve onu asıl olarak görürdü, böylece nahvi fesade uğrattı.” şeklinde onu dışlayıcı ifadeler dile getirmişlerdir, öyle ki bu taassub ve çekememezlik ona ait kırâatleri reddetmeye kadar gitmiştir.⁴³

5. Dilciler bazen bir dil kuralını yaygın bir Arap lehçesini dikkate alarak koymuşlar, ancak en doğru ve en sağlamı bakımından herhangi bir incelemede bulunmamışlardır. Konuyla ilgili örnek Hamza ez-Zeyyât’ın (ö. 156/773) (كوكب درِّيء)⁴⁴ kırâatidir.⁴⁵ Bu kırâat birçok âlim tarafından lahn olarak görülmüştür. Örneğin Nehhas bu kırâati “Bu kırâat lahn olarak görülmüştür, zira Arapçada (fiilun/فَعِيل) kalıbında hiçbir kelimeye rastlanmamıştır.”⁴⁶ diye tenkit ederken, Ferrâ ise sözkonusu kırâate “Bu yabancı bir kelimedir. Arap dilinde ben böyle bir kelime hiç görmedim.”⁴⁷ şeklinde yaklaşmıştır:

6. Bazı dilciler, kırâatin ferdî içtihad sonucu meydana geldiğini düşünmüştür.⁴⁸ Buna bir örnek verilecek olursa İbnu’l-Muneyyir el-İskenderî, İbn ‘Âmir’in (وكذلك زين لكثير من) (المشركين قتل أولادهم شركائهم) kırâatini ele aldıktan sonra şöyle bir eklemeye bulunmuştur: “Zemahşerî böyle kırâatin, İbn ‘Âmir’in şahsi ictihâdı sonucu meydana geldiğini ileri sürmüştür.”⁴⁹

Yine konuyla ilgili başka bir örnek verilecek olursa; Ebû Gânim Ahmed b. Hamdân (ö. 333/945), İbn ‘Âmir’in bu kırâatini şu şekilde değerlendirmiştir: “İbn ‘Âmir’in bu kırâatinin Arapçada hiçbir yeri yoktur. Böyle bir kırâat ancak âlim hatası olarak görülmelidir.”⁵⁰ Ebû Gânim’in bu sözünden sanki İbn ‘Âmir böyle bir kırâati kendi içtihadından yola çıkarak ortaya atmış zannını taşımaktadır. Hatta bazı dilcilere göre kırâat zabtında dilciler kurrâdan daha üstündür:⁵¹

³⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

³⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 428.

⁴² Taleb, ‘Abdulhamîd, *Tarihu’n-Nahvi ve Usûlu*, Mektebeu’s-Şebâb, Mısır, 1976, s. 85.

⁴³ Hamavî, Yakût, Mu‘cemu’l-buldân ve mu‘cemu’l-udebâ, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977, 2, 62.

⁴⁴ Nur, 24/35.

⁴⁵ Herevî, M. b. Ahmed, *Kitâbu me‘âni’l-kirâât*, Mektebetu’l-Buhûsi’l-İslamiyye, Riyad, 1991, II, 207.

⁴⁶ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me‘âni’l-Kur‘ân ve i‘râbuh*, thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 44.

⁴⁷ Enbârî, *z-Zâhir fi me‘âni kelimâti’n-nâs*, thk. Hatim Salih, Muessetu’r-Risale, Beyrut, 1992, I, 196.

⁴⁸ Zurkânî, Muhammed ‘Abdulazîm, *Menâhilu’l-irfân fi ulûmi’l-Kur‘ân*, Dâru İbn Osmân, I, 415.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru’l-İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1998, II, 69.

⁵⁰ Şevkânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu’l-kadîr*, Dâru İbn Kesir, Dımaşk, 1979, II, 188.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 171.

7. Dilciler kendi görüşlerini kanıtlamak için bazı kırâatleri, yanlış, galat ve Arapça'dan uzak gibi kavramlarla niteleme yoluna gitmişlerdir.⁵²

8. Bazı kırâatlerin “er-Resmî'l-Osmâniye” uymaması, dilciler tarafından reddedilmiştir.⁵³

9. Bazı mütevatir kırâatler tek bir senedle rivâyet edilmesi nedeniyle reddedilmiştir. Buna örnek olarak Bakara sûresindeki (فتلقى آدم من ربه كلمات فتاب عليه)⁵⁴ ayetidir. Zira bu ayet, İbn Kesîr kırâatine göre (فتلقى آدم من ربه كلمات) şeklinde cumhûra göre ise (فتلقى) (آدم من ربه كلمات) olarak okunmuştur.⁵⁵ Bu nedenle Muhammed Hâdî Ma'rife, İbn Kesîr'in kırâatini, “*Dil zevkine uymuyor*” diyerek reddetmiştir.⁵⁶

10. İtikadî ve mezhebî sebeplerle kırâati reddeden tefsirciler olmuş ve her ne zaman kendi mezhepleri ile çelişirse gerek dil gerekse nahiv bakımından dışlamışlardır. Buna örnek olarak (وكلم الله موسى تكليماً) kırâati verilebilir. Böyle bir kırâat Zemahşerî'nin itizâlî görüşüne uymadığı için tüm mütevâtir kırâatleri hiçe saymıştır. (وكلم الله موسى) şeklinde okunan Yahyâ b. Vessâb'ın (ö.103/721) şaz kırâatini tercih etmiştir.⁵⁷

11. Mütevâtir kırâatin şaz olarak görülmesi meselesi. Bazı dil ve tefsir âlimleri tarafından mütevâtir kırâat olsa da şaz kırâatler içerisinde yer almıştır. Özellikle Kırâatu's-Seb'a'yı Kırâatu'l-Aşereye tamamlayan kırâatler böyledir. Örneğin Ebû Ca'fer'in kırâati, İbn Cinnî'ye göre şaz kabul edilirken⁵⁸ el-Vâsitîye göre mütevâtir kabul edilmiştir.⁵⁹

12. Bilindiği üzere Mütevâtir Seb'a veya Aşere kırâatlerin tasnifi dördüncü asrın başlarında İbn Mucâhid'in kaleme almış olduğu *Kitâbu's-Seb'a* adlı bir çalışmayla meydana gelmiştir. Dolayısıyla genel anlamda bu süre zarfından önce yaşamış olan Ebû'l-Abbâs el-Muberrred, Ebû İshâk ez-Zeccâc, Ebû Ca'fer en-Nahhâs gibi dilciler kırâatleri tenkit etmişlerdir. Belki de mütevâtir bir kırâat olduğunu bilmiş olsalardı bu kadar eleştirip tenkit etmeyeceklerdi. Nitekim bu zamandan sonra gelen İbn Mekkî, İbn Hişâm ve Ebû Hayyân gibi âlimlerde böyle bir şeye rastlanmamıştır.

Netice itibariyle, Kırâatler gerek dilciler gerekse dilbilimci müfessirler tarafından yukarıda dile getirilen birtakım sebeplerden yola çıkarak eleştiriye tabi tutulmuştur. Eleştirilenler içerisinde şaz kırâatler olduğu gibi icma ile mütevatir kabul edilmiş kırâatler de bu eleştirilerden nasibini almıştır ve kırâatin dil açısından tenkit edilmesi itiraz görmemiştir. Bu anlayış ilk dönem eserlerinde sıkça dile getirilen “القراءة لا تُخالفُ لأنَّ القراءة سنة”/Kırâate muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir.” ilkesiyle örtüşmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla taabbudî veya tevkîfî anlayış zaman zaman geçerliliğini yitirmiştir.

2. Sîbeveyh'in Kırâatlere Yaklaşımı

Basra mektebibin en önemli isimlerinden biri olan Sîbeveyh, dil ve kırâat arasında gayet itidalli ve dengeli bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun yanı sıra kırâatin hüccet olma noktasında

⁵² Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 2003. II, 145.

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 66.

⁵⁴ Bakara, 2/37.

⁵⁵ Kâdî, 'Abdulfettâh, *el-Budûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-'aşri'l-mutevâtira*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, s. 30

⁵⁶ Ma'rife, Muhammed Hâdî, *et-Temhîd fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Te'âruf, Beyrut, 2011. II, 149.

⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 591.

⁵⁸ Hamad, Gânim, *Muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Ammâr, Amman, 2001, s. 131.

⁵⁹ Vâsitî, Necmuddîn, *el-Kenz fi'l-kırâati'l-'Aşr*, es-Sekâfetu'd-Dînîyye, Kahire, 2004, I, 111.

diğer Basralı dilcilere nazaran saygılı bir duruş benimsemiştir. Ondan sonra gelen dilcilerin bu saygın tavrı devam ettirdiklerini söylemek güçtür. Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinde zayıf, çürük, kubuh gibi eleştiri ıstılahlarına rastlanmakla birlikte o bu kavramları hiçbir zaman ne kırâate karşı ne de karilere karşı kullanmamıştır. Ancak kırâatekiler benzer cümleler kurarak ve bunun üzerine bu dil zayıftır veya kabihtir şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶⁰ Sîbeveyh dil kuralları inşasında kıyası ve sema'ı ölçü olarak görmüş olmakla birlikte hiçbir kırâati dile uymaması sebebiyle reddetmemiştir. Aynı şekilde diğer dilciler gibi kırâatin Arapça kurallarına uymayan kırâat vecihlerini kabih veya çürük gibi menfi vasıflar ile tenkit etmeyi de uygun görmemiştir, sadece tespit edilememiş veya unutulmuş bir dil lehçesi olduğunu söylemiştir.⁶¹ Sîbeveyh bu yumuşak tutumuyla dil ile kırâat arasında itidalli bir rol oynayarak her ikisi arasında sağlam bir denge kurmayı başarmıştır. Sonuç itibarıyla Sîbeveyh'i diğer dil âlimlerinden ayırt eden özellik, onun kırâatlerin lehinde müspet bir duruş sergilemiş olmasıdır. Kırâatte normal dışı bir durum sözkonusu ise o, durumu kırâat üzerinde değil de lehçeler ve dilin akıcılığı üzerinden değerlendirmiştir. Lehçelerden bu konuyla ilgili örnekler verdikten sonra verdiği bu örneklerin Arapçada az, kabih veya zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁶² Örneğin Sîbeveyh (وقال نسوة في المدينة) kırâatini şu şekilde değerlendirmiştir: “*Bil ki Araplardan kimi (ضربوني قومك) veya (أخواك ضرباني) demişlerdir ki bu da çok azdır. Bu hususta Ferazdak şu beytini söylemiştir:*

ولكن ديافي أبي أبوه
بحوران السليط
يعصرن

Amr b. 'Afra' da kim oluyor onun anası ve babası, Şam'da Deyyaf köyünden üzüm sıkın bir aşiretin oğulları.

Sîbeveyh'in yaşadığı asırda mütevâtir, ahâd, meşhûr ya da şaz gibi kırâat taksimatı henüz mevcut değildi. Yukarıda da zikredildiği üzere kurra ve kırâatle ilgili tasnif dördüncü asrın başlarında İbn Mucahid'in yazdığı *Kitâbu's-Seb'a* adlı eseriyle gündeme gelmiştir.

Sîbeveyh her hâlükârda diğer Basra ekolü dilcileri gibi hiçbir kırâati zayıf ya da yanlış gibi vasıflarla nitelendirmemiştir. O, kırâati zikretmiş, daha sonra Arap kelâmına dayanarak bununla ilgili çeşitli tevillerde bulunmuştur. Zira Sîbeveyh bir kelimenin ya da bir cümlenin Araplar tarafından konuşulduğunu işittiğinde onu doğru kabul etmiştir. Böyle bir kelime ya da cümlenin Araplardan gelmesi koşuluyla o cümle üzerine kıyas edilerek onu fasih ve selim bir cümle addetmiştir. Nitekim Sîbeveyh konuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Bir Arap'ın okumuş olduğu bir kelimeyi başka bir Arap farklı şekilde okumuş olsa her ikisi de doğru okumuştur.*”⁶⁴

⁶⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 34.

⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 155.

⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 34.

⁶³ Acemî, *Dîvânu Ferazdak*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.s. 22.

⁶⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 263.

Sîbeveyh “Kelâmu’l-‘Arab”a muhalefet etmediği gibi “ القراءة لا تُخالفُ لأنَّ القراءة سبَّه /Kırâate muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir.”⁶⁵ sözünü dile getirerek hiçbir kırâate itiraz da etmemiştir.

Sîbeveyh’in kırâatlere karşı bu ilımlı yaklaşımıyla ilgili birkaç örnek vermek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sîbeveyh, Îsâ b. Omer’in (والسارق والسارقة) ve (الزانية) (الزانية) şaz kırâatini şu şekilde desteklemiştir: “Bazı insanlar (والسارق والسارقة) ve (الزانية) (الزانية) nasb şeklinde şeklinde okumuştur. Bu okunuş biçimi Arapça’da doğru olmakla birlikte çoğunlukla ref ile okumuşlardır.”⁶⁶

Başka bir örnekte ise Sîbeveyh kırâati şu şekilde savunmuştur: “Allah’ın (إنا كلُّ شئٍ) ⁶⁷ ayetine gelince (زيداً ضربته) manasında yorumlamak gerekir ki bu da çok güzel bir Arapçadır. Buna benzer Allah’ın (وأما ثمودٌ فهدينا هم) ⁶⁸ sözüdür. Kaldı ki kırâate muhalefet edilmez” ⁶⁹

Sîbeveyh’in “Ancak kırâate muhalefet edilmez” sözünden de anlaşıldığı üzere o kırâatlere muhâlef etmek bir yana, bilakis ona karşı saygı içerisinde olmuştur.

2.1. Sîbeveyh’in Kırâat Bilgisi

Sîbeveyh’in Kur’ân ve kırâat alanında geniş bilgi birikimine sahip olduğu aşikârdır. Bu birikimin *el-Kitâb* adlı eserinde öne çıktığı görülmektedir. Bunda hocası Halîl’in büyük bir katkısı bulunmaktadır. Zira Sîbeveyh, kendisi için gerek anlam ve gerekse dil yönünden sorun teşkil eden ayetleri hocasına sormuştur. Örneğin (إذا جاءت لا يؤمنون وما يشعركم إنها) ⁷⁰ ayetini (وما يدريك أنه لا يفعل) kelimesinin (إنها) şeklinde gelmeme sebebini Halîl’e sormuştur. Halîl de böyle bir yerde (إنها)’nin pek güzel/hasen olmadığını belirtmiştir.⁷¹

Sîbeveyh zamanın okunan kırâatlerin kimler tarafından okunduğu ve hangi beldeye nispet edildiği bilinmiştir. Sîbeveyh’in de okunan bu kırâatler ve kurrâlar hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Ancak onun bu kırâatlerin hangisinin mütevatir hangisinin şaz olduğu konusunda herhangi bir tasnife gittiği görülmemiştir, çünkü o zaman henüz böyle bir sınıflandırma meydana gelmemiştir. Sîbeveyh’in kırâatler veya kurrâlar ile ilgili birikimine *el-Kitâb*’ta sık sık rastlanılmıştır. Onun Ebû ‘Amr b. ‘Alâ (ö. 154/771), ‘Abdurrahmân b. Hurmuz el-A‘rac (ö. 117/735), Ubey b. Kâ‘b (ö. 33/654 [?]) İbn Mes‘ûd (ö. 32/652-53) gibi birçok Kurrâ’nın ismini zikretmesi⁷² buna örnek gösterilebilir.

⁶⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

⁶⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 144.

⁶⁷ Kamer, 54/49.

⁶⁸ Fussilet, 41/17.

⁶⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

⁷⁰ En‘am, 6/109.

⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 123.

⁷² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 95, 187, 389, III, 143.

Bunun yanı sıra Sîbeveyh, kurrâ'nın yerlerinden ve şehirlerinden de bahsetmiştir. Örneğin Medine ehli,⁷³ Mekke ehli⁷⁴ ve Kûfe ehli⁷⁵ gibi şehir isimleri ve nisbeler zikrettiği görülmektedir. Sîbeveyh'in kurrâ'nın veya şehirlerin ismini zikretmesi, onun şehir ve şehircilikle ilgili bilgisini göstermesi açısından önemlidir. Bu durum aynı zamanda Sîbeveyh'in Arap dili ve lehçeleriyle ilgili derinlikli bilgi sahibi olmak için seyahatlar yaptığını da göstermektedir.

Sîbeveyh, hiçbir kırâatı reddetme yoluna gitmemiştir. Bazı kırâatlerde zayıf, nadir ve az gibi ifadeler kullansa da bundan kasdı kırâat olmamıştır. Onun bu ifade tarzındaki metodu; önce kırâatı zikretmesi daha sonra o kırâate paralel yapıda bir cümle söylemesi, daha sonra da böyle cümlenin Arapçada kabih veya nadir olduğunu belirtmesi şeklinde gerçekleşmektedir.⁷⁶

Sîbeveyh, her zaman “أَتَّ الْقِرَاءَةَ لِأَنَّ الْقِرَاءَةَ السُّنَّةُ / *Kırâate muhalefet edilmez zira kırâate uymak vaciptir*”⁷⁷ ilkesine uyararak hiçbir kırâatı reddetmemiştir. Örneğin yedi kırâatten sayılan (سَوَاءٌ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ)⁷⁸ kırâatini yorumlarken çirkin ve zayıf, tabirini kullanmıştır.⁷⁹ Ancak anlaşılan o ki Sîbeveyh, burada kırâatin kendisini kast etmeyip bunu açıklamak verilen örnekteki dil üslubunu kastetmiştir. Zira o, herhangi bir kırâatı değerlendirdiğinde وهي قليلة / *Ki bu da azdır*⁸⁰ ve وهي ضعيفة / *Ki bu da zayıftır*⁸¹ gibi ifadelerle değerlendirmelerde bulunmuş ve hiçbir kırâatı reddetmemiştir. Bunu bir örnekle somutlaştırmak mümkündür: “Ebû ‘Amr’ın (يا صالح يتنا) kırâatı ile okuduğunu iddia etmişlerdir. Yani o, hemzeyi (أ), ye (ي) şeklinde okumuştur. Ancak bu bana göre zayıf bir dildir. Çünkü buna kıyas olarak (يا غلا موجل) demek de mümkündür, ancak böyle bir cümle Arapçada zayıftır.”⁸²

İslamiyetin başlarında kırâat ile ilgili bir ilim henüz ortaya çıkmış değildi. Bu durum dördüncü yüzyılın başında İbn Mucâhid *Kitâbü's-Seb'â* adlı eserini kaleme alıncaya kadar devam etti. Ondan sonra kırâat ilmiyle ilgilenen âlimler tespit edilmiş ve kırâat, “İlmu'l-Kırâat” adıyla ilmî bir disiplin hâline gelmiştir.

Sîbeveyh'in *el-Kitâb'*ı incelendiğinde 376 ayet ile istişâdda bulunduğu ve bunun 157 ayeti -ki bu, yaklaşık olarak ayetlerin % 40'ına tekabül etmektedir.- kırâatlerle ilgili olmuştur. Görüldüğü üzere bu, toplam ayet sayısı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

⁷³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 140.

⁷⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 196.

⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 399.

⁷⁶ Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fi'l-istişâd bi'l-Kur'ân*, s. 247.

⁷⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 148.

⁷⁸ Câsiye, 45/21.

⁷⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 34.

⁸⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 338.

⁸¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 58.

⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 338.

Bu başlıkta Sîbeveyh'in cuhmûrun kırâatini alması ve diğerlerine değinmemesi, daha sonra başka kırâatlere işaret etmesi, bazı Kurrâ'nın kırâatini öne alması, on kırâatin (Aşere Kurrâsının) dışına çıkması, şaz kırâatler ile istişhâd etmesi gibi başlıklara yer verilecek ve böylece onun kırâatlere dair yaklaşımı ele alınacaktır.

2.2. Cumhurun Kırâatiyle İstişhâd Etmesi ve Diğerlerine Değinmemesi

Sîbeveyh kırâatlerin en doğrusu ile istişhâd ettiği gibi genel anlamda kahir ekseriyetin görüşünü aktarmaya özen göstermiş ve diğer kırâatlere değinmemiştir. Örnek olarak şunlar nakledilebilir: (ما كان حجتهم إلا أن قالوا)⁸³ ve (وما كان جواب قومه)⁸⁴ ayetlerinde (حجتهم) ve (جواب) kelimeleri cumhur kırâati ile nasb olarak okunmuştur. Sîbeveyh bunu delil gösterek (كان)'nin haberinin öne geçmesi yönünde istişhâdde bulunmuştur.⁸⁵ Ancak ref ile yani (حجتهم) ve (جواب) ile okuyan el-Hasen b. el-Basrî (ö. 110/728) ve Hammâd b. Seleme'in (ö. 167/784) kırâatine işaret etmemiştir.⁸⁶

Başka bir örnek verilecek olursa (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ)⁸⁷ ve (من بعد ما جاءهم)⁸⁸ ayetleri ile istişhâd ederken cumhurun kırâati ile yetinerek⁸⁹ (فَمَنْ جَاءَهُ) diye okuyan el-Hasen el-Basrî'in kırâatini hiçbir şekilde almamıştır.⁹⁰

Son olarak konuyla ilgili şu örnek verilebilir: (وإن هذه أمتكم أمة واحدة وأنا ربكم فاتقون)⁹¹ Sîbeveyh (أنت)'den bahsederken böyle bir ayet ile istişhâd etmiştir. Ancak Medine ve Basra Kurrâsı (هذه) (وأنت هذه) şeklinde okusa da⁹² Sîbeveyh o kırâate hiçbir şekilde işarete bulunmamıştır.⁹³

2.3. Mushafın Geneline Muhalif Kıraati İyi Bir Dil Olarak Görmesi

Sîbeveyh, eserinin bazı yerlerinde cumhurun kıraatına muhalif olan bir kıraatı Araplar arasında geçerli olduğunu ve aynı zamanda, iyi bir Arapça olarak nitelendirmiştir. Buna Sîbeveyh'in şu değerlendirmesi örnek olarak verilebilir: *"Bil ki (ي/يا)'nın nida hâlinde kalması Arapçada güzel görülür. İster vakıf hâlinde söylensin ister vasıl fark etmez. Örneğin (يا غلامي أقبل) demen mümkündür.*⁹⁴ Nitekim Ebû Amr (ياعبادي فاتقون)⁹⁵ şeklinde okumuştur."⁹⁶

⁸³ Câsiye, 45/25

⁸⁴ A'râf, 7/82.

⁸⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 50.

⁸⁶ Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, s. 502.

⁸⁷ Bakara, 2/275.

⁸⁸ Âl-i imrân, 3/105.

⁸⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 39.

⁹⁰ Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kahire, 2002, III, 359.

⁹¹ Mü'minûn, 23/52.

⁹² Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001, XVIII, 60.

⁹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 127.

⁹⁴ Sizgen, İbrahim, *Râfî el-Kazvînî ve Tenkîh Faaliyetindeki Rolü*, Marifetname, cilt 9, Sayı 1, 2022. 163.

⁹⁵ Zümer, 38/16.

⁹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 210.

Başka bir yerde ise Sîbeveyh, (ما هذا بشرًا)⁹⁷ kıraatini (ما هذا بشرًا)⁹⁸ şeklinde okunduğunu ve bu şekildeki kıraatin Benî Temim'in diline göre olduğunu belirtmiştir.⁹⁹

Başka bir örnekte ise Sîbeveyh, bir kıraati Arap lehçelerine göre şu şekilde açıklamıştır: “Bazıları (إن الله نِعْمًا يعظكم به)¹⁰⁰ şeklinde okuyarak اء harfini sükûn ile değil de hareke ile okumuştur. ... Ebû'l-Hattâb böyle bir dilin Huzeyl Kabilesine nispet edildiğini söylemiştir. Yani (أَعْب) örneğinde olduğu gibi kesre (ـِ) ile okumuşlardır.”¹⁰¹

2.4. Kırâate Kıyas Etmesi ve Onu Asıl Olarak Görmesi

Sîbeveyh, bazen benimsemiş olduğu görüşte kırâati asıl olarak görmüş ve daha sonra buna benzer kuralları zikretmiş olduğu kırâate kıyas etmiştir. Bununla ilgili şu örnekler verilebilir:

Sîbeveyh, (مَنْ) ismini ele alırken (ومن تقنت منكن لله ورسوله)¹⁰² kırâatini zikretmiştir ve burada (من) isminin (التي) anlamı verdiğini, dolayısıyla (تقنت) fiili müenneslik (ت/ت)'si ile geldiğini ileri sürmüştür. Bu durumdan hareketle burada nasıl ki müennes hâlinde (ت/ت) ile geliyorsa cemi hâlinde (و/vâv) ve (ن/nûn), tesniye halinde ise (ل) ve (ن/nûn) ile gelmesinin mümkün olduğunu söyleyerek¹⁰³ söz konusu kırâate kıyas etmiştir.

Başka bir yerde Sîbeveyh, önce (في أربعة أيامٍ سواءٍ)¹⁰⁴ kırâatini zikrederek şöyle bir kıyasta bulunmuştur: ¹⁰⁵ “Bazıları (في أربعة أيامٍ سواءٍ) şeklinde okumuştur, Halîl ise (سواءٍ) isminin (مستويات) manasına geldiğini söyleyerek, şayet (هذا درهم سواءٍ) dersin, (هذا درهم) demiş gibi olursun.” der. Sîbeveyh'in vermiş olduğu örnekteki ism-i fail (تام) anlamına gelen (سواء) kelimesini ayetteki (مستويات) anlamına gelen (سواء) kelimesine kıyas etmiştir.

Diğer bir yerde ise Sîbeveyh şu şekilde bir kıyaslamada bulunmuştur: “Yüce Allah'ın şu sözüne gelince (إِن تَرِنِي أَنَا أَفَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا)¹⁰⁶ burada (أنا) zamiri, fasl veya sıfat olarak kabul edilebilir. Yine buna benzer bir şekilde Yüce Allah'ın (وما تقدموا لأنفسكم من خير تجدوه) sözüdür. Ancak Araplardan birçok insan bu tür durumlarda (هو) ve diğer ref zamirlerini mübteda, sonrasında gelen cümleyi ise haber olarak nitelendirmişlerdir. Nitekim bize gelen rivayete göre Ru'be'nin (أظن زيدا هو خيرٌ منك) şeklinde

⁹⁷ Yusuf, 12/31.

⁹⁸ İbu'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, II 263.

⁹⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 160 .

¹⁰⁰ Nisâ, 4/ 58.

¹⁰¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 439.

¹⁰² Ahzâb, 33/31.

¹⁰³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 415.

¹⁰⁴ Fussilet,41/10. Kırâatin aslı (سواء).

¹⁰⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb* II,119.

¹⁰⁶ Kehf, 18/39.

¹⁰⁷ Müzzemmil, 73/20.

okuduğu bildirilmektedir. Bunun yanı sıra İsa, birçok insanın (وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمْ)¹⁰⁸ şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir.¹⁰⁹

Sîbeveyh, (هو) ve diğer ref zamirlerini mübtedâ, daha sonrasında gelen cümlelerin haber olarak irâb edilmesini İbn Mesûd ve Ubey b. Kâ'b'in (هم الظالمون) şeklinde okunan şaz kırâatine kıyasta bulunmuştur. Buna göre (هم) zamirini mübteda, (الظالمون) ismini ise haber olarak irâb etmiştir.

2.5. Cumhurun Kırâatini Alıp Daha Sonra Başka Kırâatlere İşaret Etmesi

Sîbeveyh'in kırâat ile istişhâd yönteminden biri de kimi zaman bir kırâatle istişhâdda bulunup sonrasında başka bir kırâate yönelmesidir. Örneğin Sîbeveyh, (أَنْ) harfinin birinci fiili nasb edip ikinci fiili etkilememesi hususunda cumhurun kırâati olan (أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرُ)¹¹⁰ ayetiyle istişhâdda bulunmuş, daha sonra (فَتُذَكَّرُ)¹¹¹ ref ile okuyan Kûfelilerin kırâatine işarete bulunmuştur.¹¹²

Buna benzer başka bir örnekte Sîbeveyh, cumhurun kırâatini zikretmiştir. Örneğin (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا), (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) ve (سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا) ayetlerinde cumhurun ref ile okumasını delil getirmiştir.¹¹³ Daha sonra da İsbâ b. Omer b. es-Sekâfî (ö. 149/766), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) Ebû Ca'fer el-Medenî (ö. 130/747-48) gibi kırâat âlimleri (وَالسَّارِقَ وَالسَّارِقَةَ), (وَالزَّانِيَةَ وَالزَّانِيَةَ) ve (سُورَةَ) kelimelerini nasb ile okunan kırâatlerini dile getirmiştir.¹¹⁴

Başka bir yerde ise (قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)¹¹⁵ ayetindeki (قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) kelimesini önce ref, daha sonra ise nasb ile okunduğunu belirtmiştir.¹¹⁶ Yine (قُلْ إِنَّ (قُلْ إِنَّ) ayetindeki (يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَٰمَ الْغُيُوبِ رَبِّي) kelimesinin (عَلَامٌ) şeklinde okunduğunu dile getirmiştir.¹¹⁷ Ref kırâati cumhurun kırâati olmuş, nasb kırâati ile ise İsbâ b. Omer ve İbn Ebî İshâk okumuştur.¹¹⁸

Sîbeveyh farklı kırâatlere işâret ederken hocası Hafîl'e de referansta bulunmayı ihmal etmemiştir. Yorumunda zorlandığı kırâat vecihlerinde hocasından yardım almıştır. Hafîl ise öğrencisinin kendisine sorduğu soruları dil yönüyle cevaplandırmıştır. Örneğin (وَمَا يُشْعِرُكُمْ)

¹⁰⁸ Zuhruf, 43/76. Ayetin aslı (هم الظالمين)

¹⁰⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II,392.

¹¹⁰ Bakara, 2/282.

¹¹¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 54.

¹¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 39.

¹¹³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 142.

¹¹⁴ Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. M. F. Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1950, 31

¹¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 91.

¹¹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 91.

¹¹⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 147.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 88.

(أَتَاهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ¹¹⁹) ayetindeki (إنها) kırâatini sorduğunda Halîl, bunu gerekçesiyle birlikte izah etmiştir.¹²⁰

2.6. Şaz Kırâatlerle İstişhâdda Bulunması

Daha önce zikrettiğimiz gibi Sîbeveyh'in yaşadığı dönemde Seb'a/yedi ya da Aşere/on adıyla ne bir ilim dalı ne de bu ilim dalının temsilcileri konumundaki kurrâ söz konusudur. Hicri dördüncü asrın başında bu ilim dalının ortaya çıkma süreci de başlamış oldu. Ancak Sîbeveyh'in kırâatleri, hatta kurrânın adı ve beldesini bilmesi onun Arap diline dair ciddi bir bilgi birikimine sahip olduğunun göstergesidir. Bunun yanı sıra Sîbeveyh Araplar tarafından konuşulan ancak birçok insan tarafından bilinmeyen kelimeleri veya irâb vecihlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Nitekim İbn Mekkî b. Ebî Tâlib (ملك يوم الدين)¹²¹ kırâatini ele alırken şöyle bir hatırlatmada bulunmuştur: *“Ebû 'Amr, lamî/لSükûn (ـُ) ile okumak süretiyle (مَلِك) şeklinde okumuştur. (فَحْدٌ) ve (فَحْدٌ) örneğinde olduğu gibi (مَلِك) de medih ve nidâ bakımından nasb ile gelmesi mümkündür. Şu da bilinsin ki biz bu vecihleri Kur'ân'da böyle okunsun diye nakletmiyoruz. Ancak irâb yönlerini ortaya çıkarmak için zikretmişizdir.”*¹²²

Sîbeveyh, nahivle ilgili bir meseleyi ele alırken o meseleyi yakında ilgilendiren, aynı zamanda kanıtlayan tek bir ayete değinirken ve benzer diğer ayetlere değinmediği yerler olmuştur. O, zaman zaman ele aldığı kırâatler hakkında “zayıf” ya da “çok az” şeklinde değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu durum, bazı modern araştırmacılar tarafından Sîbeveyh'in mütevatir kırâati reddettiği şeklinde eleştirilere sebep olmuştur.¹²³ Ancak yukarıda da vurgulandığı üzere kırâat ilmi, tüm bu taksimatıyla Sîbeveyh zamanında henüz ortaya çıkmamıştır. Nitekim İbn Mucâhid ile Sîbeveyh arasında yaklaşık 120 yıllık bir zaman dilimi mevcuttur. Buna rağmen onu, kırâatleri zayıf görmesi ya da reddetmesi gibi hususlarla itham etmek gerçeği yansıtmamaktadır.

Sîbeveyh, aşere/on kırâat arasında yer almayan çok sayıda şaz kırâat ile de istişhâdda bulunmuştur. Konuyu somutlaştırma adına bu kırâatlerden bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

“هذا بعلي شيخ”¹²⁴ kırâati 'Abdullâh b. Mesûd ve Süleymân b. Mihrân (A'meş)'e ait olan şaz bir kırâattir.¹²⁵ Sîbeveyh bu şaz kırâat ile şu şekilde istişhâdda bulunmuştur: *“(هذا) (عبد الله منطلق) de (منطلق) kelimesinin ref ile gelmesini, Halîl iki nedene bağlamıştır. Birincisi*

¹¹⁹ En'âm, 6/109.

¹²⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 123.

¹²¹ Fatihâ, 1/3.

¹²² Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1990, I, 69. Ayrıca bkz. Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh*, s. 243.

¹²³ Mekkî, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, I, 69.

¹²⁴ Hûd, 11/72.

¹²⁵ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, s. 135; el-Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hattâb 'Abdulhamîd b. 'Abdilmecîd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Tah. Hudâ Mahmûd Kara'a, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1990, I, 26.

takdireni (هذا عبد الله هو منطلق) şeklinde olaması; ikincisi ise her ikisinin de (هذا)'nin haberi olarak irâb edilmesidir. Nitekim 'Abdullâh b. Ubey (هذا بعلي شيخ) şeklinde okumuştur."¹²⁶

1. "حوراً عيناً"¹²⁷ kırâati Abudullah b. Mes'ûd ve Ubey b. Kâ'b rivayet edilen şaz bir kırâattir.¹²⁸

Sîbeveyh, bu şaz kırâati harf-i cerin gizlenmesi hususunda şu şekilde dile getirmiştir: "Eğer ki (مررتُ بعمرو وزيدا) cümlesi Arapçada doğru bir cümledir, zira başta fiil gelmiş, ism-i mecrur ise mefûlün bih yerine gelmiştir. Anlamı ise (مررتُ بعمرو وأتيتُ زيداً) şeklindedir. Buna benzer el-'Accâc'ın şu sözüdür: يَذْهَبْنَ فِي نَجْدٍ وَعَوْرًا غَائِرًا. Burada (غورا غائرا ويسلكن) demek istemiştir. Çünkü (يسلكن) fiili (يذهبن) anlamına gelmektedir. Harf-i cere ihtiyaç duyan fiilin harf-i ceri hazf olunmaz. Zira câiz olmuş olsaydı (زيد) yani (مررتُ ب) fiilini söylemeden dememiz mümkün olurdu ki buna benzer bir şekilde Ubey b. Kâ'b (حوراً عيناً) şeklinde okumuştur."¹²⁹

2. "وإذن لا يلبثوا خلفك إلا قليلاً"¹³⁰ kırâati Ubey b. Kâ'b ve 'Abdullâh b. Mes'ûd'dan rivayet edilen şaz bir kırâattir.¹³¹

Sîbeveyh, bu kırâati şu şekilde dile getirmiştir: "Bil ki (إذن) kelimesi (و/vâv) ile fiil arasında gelmiş ise iki seçenek bulunmaktadır. Birinci amel etmesi (حسبتُ) ve (أرى) fiillerinin iki isim arasında gelip de amel ettikleri gibi örneğin (زيداً حسبتُ أخاك). İkincisi ise amel ettirmemektir. Yani aynı şekilde (حسبتُ) ve (أرى) fiillerinin amel etmemesi gibidir. Örneğin (زيداً حسبتُ أخوك), bazı Mushaflarda da (وإذن لا يلبثوا خلفك إلا قليلاً) okunduğu görülmüştür."

3. "والسارق والسارقة"¹³² kırâati Îsâ b. Omer'in okumuş olduğu, aynı zamanda Sîbeveyh'in de Arapça'da güçlü bir yere sahip dediği şaz bir kırâattir.¹³³

Sîbeveyh zikretmiş olduğumuz bu şaz kırâatleri delil göstererek bir nahiv kuralını ispat etmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra Arapların konuşmuş oldukları kelime ve cümleleri böyle bir kırâat ile kanıtlamıştır. Bununla ilgili olarak Sîbeveyh, *el-Kitâb* adlı eserinde Hâris b. Nehîk'in şu şiirini örnek vermiştir:

لَيْبُكَ يَزِيدُ وَمُخْتِطٌ مَمَّا
ضَارِعٌ تُطِيحُ الطَّوَائِحُ

Yezid'e (ölünce) meskin fakir ve ihtiyaç sahipleri ağlasın, ki ondan ölüm ve kütülükler vazgeçsin.

Ve daha sonra da şair (ضارعٌ) kelimesini ref ile okumuştur. Cümlenin takdiri ise (ليبه) (ضارعٌ)'dır şeklinde yorumlamıştır. Sîbeveyh, bunun doğru olduğunu savunmuş ve şu şaz

¹²⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 83.

¹²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 253.

¹²⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 253.

¹²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I,95 .

¹³⁰ İsrâ, 17/76.

¹³¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 92.

¹³² Mâide, 4/38.

¹³³ 'Abdul'âl Sâlim Mekrem, *el-Halkatu'l-mefkûde fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Lübnan, t.s., s. 173.

sayılan kırâati (وَكذلكَ زَيْنَ لِكثيرَ منَ المُشركينَ قتلُ أولادِهِم شركاؤُهُم) ¹³⁴ ayeti ile kanıtlamıştır. ¹³⁵

Yine Sîbeveyh, (inne/إنّ)nin amel etmeme hususunda en-Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604 [?])'nin şu şiirini dile getirmiştir:

قَالَتِ أَلَا
لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامُ
إِلَى
حَمَامَتِنَا

Keşke şu gökyüzünde uçan gövercinlen bizim olsaydı ve bir yarısı kadar da olaydı bana yeterdi bana.

Bu şiirin doğruluk yönünü (بعوضة) kelimesinin ref ile okunan (أَنْ إِنْ اللهُ لَا يَسْتَحْيِي) ¹³⁶ şaz kırâatiyle kanıtlamıştır. ¹³⁷

Başta da zikrettiğimiz gibi Sîbeveyh'in şaz kırâatler ile istişhâdda bulunmayı bir sorun olarak görmemiştir. Zira onun amacı, Arapların bilmediği ya da duymadığı kelimeleri ortaya çıkarmak ve bunun doğruluk payını kanıtlamak için bazen mütevatir kırâat, bazen şaz kırâat, bazen de şiir ile doğrulamaktır.

2.7. Sîbeveyh'in Şiirle Kırâatlere Destek Olması

Sîbeveyh, bazen bir kırâati değerlendirdiğinde söz konusu kırâatin doğruluğunu kanıtlamak adına arabilerden duymuş olduğu bir şiiri öne sürmüştür. Sîbeveyh'in şu sözü buna örnek olarak verilebilir: "Bizlere gelen bilgiye göre Medine ehli şu ayeti ref ile okumuştur. (وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحياً أو من وراء حجاب أو يرسل رسولاً فيوحى بإذنه ما) (لا يكلم الله البشر إلا وحياً أو يرسل رسولاً) ¹³⁸ Allah bilir bu ayetin tevili şu şekildedir: (تحيُّك الضربُ), (عتابك السيف) ve (وكلامك القتل) diyenler olmuştur. Bunun yanı sıra 'Amr b. Ma'd b. Yekrib şöyle bir beyit zikretmiştir:

وَحَيْلٍ دَلَفْتُ
قَدْ لَهَا
تَحِيَّةٌ بَيْنَهُمْ
ضَرْبٌ

"Atımla şövalyelere sessiz sessiz yaklaştım ve onlara acıtıcı bir darbe ile selam vererek aralarından yardım geçtim."

Sîbeveyh'in burada kast ettiği şey, (يرسلُ) fiili (يكلمُ) fiilinin bedeli olarak gelmesidir. Böylece onun gibi ref alâmetini almıştır. Aynı zamanda bedel, mübdel minhunun cinsinden olmamasının hiçbir sorun teşkil etmediğini söylemiş ve buna kanıt olarak da şairin yukarıdaki beytini aktarmaya çalışmıştır. Şiirdeki istişhâd yeri ise (ضربُ) isminin kendi cinsinden olmayan (تحيةُ) ismine bedel olarak gelmesidir.

¹³⁴ En'âm, 6/137.

¹³⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb* I, 288. el-Hasen el-Basrî'nin şaz kırâatidir.

¹³⁶ Bakara, 1/26.

¹³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 127.

¹³⁸ Şûrâ, 42/52.

¹³⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 50.

SONUÇ

Netice itibariyle dilbilimcilerin kırâatlere karşı eleştirel bir yaklaşım sergiledikleri açıkça görülmektedir. Hatta mütevâtir ve sahih kabul edilen kırâatler de bu eleştirilerden nasibini almıştır. Durum böyleyken dilciler tarafından kırâatlerin eleştiri konusu olmasında bir sakınca görülmemiştir. Zaman geçtikçe kırâate karşı bu eleştirel tutumda az da olsa bir esnekliğin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dilciler nezdinde kırâatlerin zayıf ya da sahih addedilmesi bir tercih meselesi olarak kabul edilmiştir. Sonuçta onlar kırâate senet olarak değil, dil açısından yaklaşmışlardır. Ancak dili esas alarak Arapça kurallarına uymayan tüm sahih kırâatleri hiçe saymak kanaatimizce doğru bir yaklaşım değildir. Zira bu yöntemle nice sahih kırâat zayıf ve nice şaz kırâat de sahih kabul edilmiştir. Neticede bu şekilde aracı amaç haline getirme gibi bir yanılsa düşülmüştür. Kırâatleri dil bilimsel yönden eleştirenler daha çok Basra mektebine mensup olanlar veya onların görüşlerinden etkilenen dilcilerdir. Basra'da yetişmiş kırâat imamları dışındaki birtakım kurrânın rivayet ettiği kırâatler eleştiriye maruz kalmış ve bunlara *lahn*, *zayıf* veya *merdut* yakıştırmaları yapılmıştır. Sîbeveyh kırâatlerin tabi olunması gereken bir sünnet olduğunu, dolayısıyla nakle dayandığını belirtmiş ve kırâatlerin Mushaf hattına uygun olması gerektiğini söylemişlerdir. Sîbeveyh, kırâatleri dil açısından ele almış ve onların dile uygunluğunu ispat etmeye çalışmıştır. Ancak kırâatleri incelerken dile uygun bulmadıkları bazı kırâatleri tenkit ettiği de bir gerçektir. Bunun yanında dille uyumlu gördüğü bir kısım şâz kırâatleri de benimsemiştir. Bununla birlikte Sîbeveyh, hiçbir kırâati doğrudan eleştirmemiştir ya da onu *zayıf*, *kubuh/çirkin*, *merdut* ve *nadir* gibi vasıflar ile nitelendirmemiştir. O, bir kırâati ele almış ve daha sonra bu kırâate pareler olarak örnek Arapça bir cümle kurmuştur. Söz konusu kırâati, Arapça başka bir cümleyle örneklendirerek eleştirmek istediği hususu bu örnek üzerinden yapmıştır. Sîbeveyh, Basra mektebine mensup bir dilci olmasına rağmen diğer Basralı dilbilimcilerinin aksine kırâatlere karşı daha mutedil ve daha saygılı bir yaklaşım sergilemiştir.

KAYNAKÇA/REFERENCE

- 'Abdul'âl S. Mekrem, *el-Halkatu'l-mefkûde fi târihi'n-nahvi'l-'Arabî*, Muessesetu'r-Risale, Lübnan, 1987
- Acemî, *Dîvânu Ferazdak*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.
- Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-lugati'l-'Arabiyye*, Kahire, 2008.
- Albay, Rifat, "Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Âmir Kırâatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, Sayı 16.
- Bayraktutan, Osman, "Kırâatlere Dil Mantiğine Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış", *Iğdır Üniversitesi, İfader*, 2018, Sayı:12, Cilt: 77.
- Cezerî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *Muncidu'l-mukriîn ve murşidu't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Çakıcı, İrfan, "Şâz Kırâatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 4 – Sayı: 7, Yıl: 2021, Nisan.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1990.
- Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânuh*, Dâru'l-Yemame, Dımaşk, 1995.

- Dimyâtî, Ahmed b. M. el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. M. Fuat Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1950.
- Ebû Hayyân, Muhammed, *İrtişâfu'd-darab*, thk. Receb Osmân, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998.
- el-Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ M. Kara'a, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1990.
- el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *Letâifu'l-işârât*, Vizâratu'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, 1987.
- Enbârî, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2003.
- Enbârî, z-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs, thk. Hatim Salih, Muessetu'r-Risale, Beyrut, 1992.
- Ferâhîdî, Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, Dâru'l-Hilâl, Riyad, 2009.
- Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2010.
- Hadîsî, Hadîce, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat, 1966.
- Hamad, Gânim, *Muhâdarât fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Ammâr, Amman, 2001.
- Hamavî, Yakût, *Mu'cemu'l-buldân ve mu'cemu'l-udebâ*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977.
- Hâtır, *Menhecu Sîbeveyh fî'l-istişhâd bi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 2003.
- Herevî, Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu me'âni'l-kırâât*, Mektebetu'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Riyad, 1991.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, 'Alemlü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- İbn Cinnî, *el-Munsif*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, Kahire, 1954.
- İbn Manzûr, Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1996.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Musa, et-Temîmî, *Kitâbu's-seb'a*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1978.
- İbu'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Kâdî, 'Abdulfettâh, el-Budûru'z-zâhira fî'l-kırâ'âti'l-aşri'l-mutevâtira, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, Kahire, 2002.
- Ma'rife, Muhammed Hâdî, *et-Temhîd fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Te'âruf, Beyrut, 2011.
- Mahzûmî, Medî, *Medresetu'l-Kûfe*, Şerike Mektebeti Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1958.
- Mekkî, Muhammed, *Muşkilu i'râbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Muberrred, *el-Belâga*, thk. Ramazan 'Abduttevâb, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1985.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed, *i'râbu'l-Kur'ân*, thk. Gâzî Zâhid, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.
- Rifat Ablay, "Müfessir ve Dilbilimcilerin İbn Amir Kiraatine Dilbilimsel ve Eleştirel Yaklaşımları", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2020.
- Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm, Muhammed Harûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.
- Sisi, 'Abdulbâki, *Kavâ'idu nakd'i'l-kırâ'âti'l-Kur'âniyye*, Dâru Kunûz-i İşbiya, Riyad, 2006.
- Sizgen, İbrahim, *Râfi' el-Kazvînî ve Tenkîh Faaliyetindeki Rolü*, Marifetname, cilt 9, Sayı 1, 2022.
- Sizgen, İbrahim, *Şâfi' Mezhebinin Muharrirlerinden İmâm Râfi' (ö. 623/1226)*, Ankara, 2018.
- Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2003.
- Şevkânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Alî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1979.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân*, thk. A. et-Turkî, Dâr'u Hicr, Kahire, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Dâru Hicr, Kahire, 2001.
- Taleb, 'Abdulhamîd, *Tarihu'n-Nahvi ve Usûlu*, Mektebeu'ş-Şebâb, Mısır, 1976.
- Temel, Ali, "Erken Dönem Dilbilimsel Tefsirlerde Kırâat Anlayışı", *Dinbilimleri*, Cilt Sayı 2, 2015, s.99.
- Vâsitî, Necmuddîn, *el-Kenz fî'l-kırâeti'l-Aşr*, es-Sekâfetu'd-Dînîyye, Kahire, 2004.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed, *Tâcû'l-Arûs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1998.
- Zurkânî, Muhammed 'Abdulazîm, *Menâhilu'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Osmân, 1999.

Extended Abstract

Linguists' Approach to Qirâat: The Example of Sîbeveyh

Although the recitations classified under the name of Kiraa's-Seb'a (seven recitations) are among the correct recitations in terms of deed, from time to time, they have been dealt with by some linguists and commentators with the view of criticism and criticism, the main reason for this is the language rules that linguists have established through ijtiha. In this study, firstly, the dictionary and invasive meanings of the word qira'at are stated, the different approaches of recitation and language scholars to recitation are mentioned, and the reasons for the linguistic scholars to use a critical style that they have adopted against qira'ah are given, and then Sîbeveyh's approach to qira'ah is discussed. Sîbeveyh, who is one of the most important linguists who founded the Basra school, mentioned many recitations while constructing the Arabic rules in his book al-Kitâb and included linguistic explanations he deems necessary about those recitations. Sîbeveyh, who did not include the documents of the recitations and did not evaluate them from this point of view, generally mentioned the profits of the recitations, sometimes pointing out that there was a disagreement about the profit of the recitation he mentioned. Sîbeveyh, who stated that recitations are a sunnah to be followed, used a very gentle and moderate style compared to linguists like himself. Sîbeveyh, one of the most important names of the Basra school, displayed a very moderate and balanced approach between language and recitation. In addition, he adopted a respectful stance compared to other Basra linguists at the point of being a proof of recitation. It is difficult to say that the linguists who came after him continued this respectable attitude. Although there are terms of criticism such as weak, rotten, kubuh in Sîbeveyh's work al-Kitâb, he has never used these concepts neither against the qira'ah nor against the karis. However, the recitations made similar sentences and made an assessment that this language is weak or kabih. Although Sîbeveyh saw qiyas and sema as criteria in the construction of language rules, he did not reject any recitation because it did not fit the language. Likewise, like other linguists, he did not find it appropriate to criticize aspects of recitation that do not comply with the Arabic rules of qira'ah, with negative qualities such as kabih or rotten, he just said that it is a language dialect that could not be identified or forgotten. With this soft attitude, Sîbeveyh played a moderate role between language and recitation, and succeeded in establishing a solid balance between them. As a result, the feature that distinguishes Sîbeveyh from other language scholars is that he took a positive stance in favor of recitations. If there is an abnormal situation in recitation, he evaluated the situation not on the recitation but on the dialects and fluency of the language. After giving examples from the dialects on this subject, he judged that these examples were few, kabih or weak in Arabic. In the century when Sîbeveyh lived, there was not yet any division of recitation such as mutawatir, ahâd, famous or shaz. As mentioned above, the classification related to qurra and recitation came to the fore in the early fourth century with the book Kitâbu's-Seb'a written by Ibn Mujahid. In any case, like other Basra school linguists, Sibewayh did not characterize any recitation as weak or wrong. He recited the recitation, and then made various interpretations about it based on Arabic theology. Because when Sîbewayh heard a word or a sentence spoken by Arabs, he accepted it as correct. Provided that such a word or sentence comes from the Arabs, it is compared to that sentence and considered it a clear and benign sentence. As a matter of fact, Sîbeveyh says the following on the subject: "If an Arab read a word, another Arab read it differently, both of them read it correctly."

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Qirâat, Linguists, Sîbeveyh.